

pripravi bodočih marketinških akcij. Skozi analizo jezikovnih formulacij, predvolilnih gesel, parol in sloganov, z ovrednotenjem jasnosti in učinkovitosti vizualnega predstavljanja strank in kandidatov prek plakatov, pa tudi s poudarkom na ustvarjanju podobe (imidža) strankarskih voditeljev, strank in predsedniških kandidatov nas popelje skozi desetletno zgodovino marketinških pristopov v Sloveniji.

Osredotočenost na kreativni oz. kreacijski, družbeno-politični, kulturni in državniški vidik političnega marketinga in marketinških materialov jasno pokaže, da marketing izhaja iz neke idealizirane - trženjske - predstave, ter da so kljub afirmativni naravi in pozitivnem naboju pomeni in učinki, ki so rezultat marketinških pristopov, relativno neobvladljivi, predvsem pa neugotovljivi. Kljub temu - verjetneje pa prav zato - je politični marketing pomemben: po obstoječi zastavitvi politike in razumevanju marketinga naj bi prav propagandne dejavnosti pripomogle k pridobitvi neodločenih, k razjasnitvi nejasnega in k spreobrnitvi nenaklo-njenih.

Knjiga Besima Spahića pokaže, na kakšen način sta v teoriji marketing in politika povezana, nazorno nam pokaže mesto in estetiko marketinga v domači politiki - mobilizacijo marketinških prijemov v tukajšnjih predvolilnih kampanjah, predvsem pa nam skuša dopovedati, da politika predstavlja in izhaja iz naše družabne (in družbene) narave, za kakovost katere smo odgovorni vsi, na katero se politiki skozi - pa tudi mimo marketinga - nanašajo, naslavljajo in vplivajo. Kot na več mestih v tekstu opozarja sam avtor, se nam godi najslabše, ko in kadar je politika prepuščena zgolj (poklicnim) politikom. Drugo vprašanje - na katerega nam knjiga ne ponuja odgovorov - pa je, ali lahko sam marketing prepustimo zgolj marketinškemu delavcem? Kakšna naj bo vloga (političnega) marketinga v politiki, kakšna je prava mera političnega marketinga, če kaj takega kot je prava mera sploh obstaja? Ali naj se politiki, ki se npr. ljubiteljsko ukvarjajo z glasbo, na predvolilnem plakatu pokažejo s saksofonom za vratom; ali naj politiki v volilne namene uporabljajo/izrabljajo npr. otroke oz. reducirajo

bogastvo skupnosti na njihov program prilagojene poudarke? Četudi živimo v časih, ko vse bolj poudarjen spektakelški vidik politike grozi, da v procesih estetizacije ter nereflektirane instrumentalizacije objektov političnega marketinga (pa tudi subjektov) prestopimo črto, ki nas loči od globin fašizma, nam teksti - kljub siceršnjem pozitivizmu in v nebo vpijoči državatvornosti - ne razkrivajo neke (pozitivne) mere marketinga v politiki. Mogoče je tako tudi prav, saj se s tem knjiga izogne očitkom o pretencioznosti.

Bistveni pomisleki pa kljub temu ostajajo: je marketing orodje ali smoter nove mondialne/posthumane hegemonije, sploh pa, kdo je nosilec politike, če in ko je politični subjekt le marketinškim raziskavam prilagojena lupina, ki državatvorno ponotrnanja interpretacije in zaznava svet predvsem skozi koordinate (pod)kupljenih medijev? Kje so meje marketinga in kje začetki 'politik' ter politikov? Ali marketing določa politične vsebine ali pa vsebine določajo marketing? Kaj je tu jedro in kaj 'postranska nujnost'? Na ta in podobna vprašanja, ki so bistvena za predočenje in razumevanje družbenopolitičnih trendov ter analizo konkretnih kulturnih kontekstov, bomo morali poiskati odgovore pri drugih virih. Saj ne gre, da bi marketingu (in marketinškemu rokodelcem) prepustili določitev polja politične filozofije in osmislitev horizontov (post)modernega človeštva. Ali pa smo v čaščenju nekakšne objektivne in brezpogojne 'real-politike' (možnega in 'realističnega' neke politične skupnosti) že zabredli tako globoko?

Urban SUŠA

Michael Hardt in Antonio Negri

Empire

Harvard University Press, Cambridge /London 2000, str. 504, \$19.95 (ISBN 0-674-00671-2)

Harvardska univerza slovi kot eno poglavitnih izobraževalnih središč za svetovni politični razred. In prav njena založba

---

(Harvard University Press) je pred časom izdala zelo pomembno delo, ki obravnava tako imenovani novi svetovni red. Pri vsem tem je nekoliko presenetljivo, da je bila ta knjiga že označena kot "komunistični manifest" novega tisočletja. Knjiga torej ni apologija stališč vladajočih, prav tako pa tudi ne izpostavlja tradicionalnih predstav levece glede globalizacije in različnih oblik suverenosti. Gre za delo Empire (Imperij), ki sta ga na napisala dva filozofa, Američan Michael Hardt in Italijan Antonio Negri.

Sama avtorja v predgovoru knjige pravita, da sta hotela prispevati teoretični okvir in nekakšno zbirko konceptov ("toolbox"), ki bi bralca opremila za teoretiziranje in delovanje v sodobnem svetu oziroma v Imperiju. Knjiga potem tudi dejansko predstavlja razburljivo potovanje skozi kulturo in teorijo, v katerem se pojavljajo očetje in ustanovitelji cerkve in zgodovinski klasiki rimskega imperija, Spinoza in Machiavelli, Guy Debord in Malcom X, zapatisti in hip-hop gangi, Rawls in Kelsen, Hobbes in Hegel. Knjiga s svojimi več kot 500 stranmi je torej zagotovo zelo pomembna za akademike, gre pa tudi za "odprto" delo, uporabno v vsakodnevnih aktivnostih. To navsezadnje priznava tudi avtorja, ki upata, da bodo raznovrstni aktivisti v njem našli uporabne analize in koncepte, potrebne za orientacijo v sodobnih političnih aktivnostih.

Številni so vajeni gledati na družbeno strukturo, kot da to opredeljujejo vladajoči. Nekoliko presenetljivo in diametralno nasprotno stališče Empirea pa pravi, da je konstituirana oblast, suverenost, vedno le moč reakcije. Njena funkcija pa je ta, da postavi meje razvoju množice (multitude) in jo nadzoruje. Avtorja tako skozi poglobljene analize dokazujeta, kako je bila v moderni suverenost utemeljena na hobbesovskem konceptu, po katerem je bilo treba množico, "drhal", nadzirati in zatirati v njenih nagonih in prizadevanjih ter v njenem obnašanju. Po ključu, ki ga ponuja Empire, so potemtakem človeške množice tiste, ki vladajočim imponirajo vsebine razvoja, ki silijo suverene, da jim sledijo in (jim) poskušajo postaviti primeren okvir oblasti. V marksističnem jeziku bi to izrazili kot "razredni boj je gonilo napredka"; v jeziku

sodobne francoske filozofije pa bi lahko rekli, da gre za upor pred oblastjo. Upor je namreč vedno aktivni, ustvarjalni in inovativni moment; oblast in moč samo reagirata. Hardt in Negri na izjemno prepričljiv način predstavljata, kako so se določene oblike suverenosti, na primer republika, predstavniška demokracija, država blaginje in tako naprej, razvile kot učinek boja množic in posledične redukcije njihovih zahtev.

S pojmom imperij Hardt in Negri definirata nov svetovni red. Ni več nacionalnih držav, ki bi med seboj tekmovala za osvajanje še-ne-kapitalističnih trgov, kot to predstavlja tradicionalna leninistična interpretacija imperializma. Pojavil se je nov svetovni red in kapitalizmu podredil celoten planet, obenem pa je ustvaril tudi novo vrsto suverenosti, ki ne temelji več na nacionalnih državah. To seveda ne pomeni, da države niso več pomembne ampak, da niso več na položaju suverene avtoritete. Zdaj delujejo le (še) kot elementi imperialne suverenosti. Dokaz za takšno stanje je navsezadnje ponavljajoče se sklicevanje na univerzalne interese in vrednote (mir in državljanske pravice v okviru imperialnih provinc). Kot kaže so namreč vsaj v primeru konfliktov ti dokončno nadomestili nacionalni interes. V Empireu se sicer pogosto pojavljata dva izraza, ki ju je skoval francoski filozof Michael Foucault, biopolitika in biomoč. Pojem biomoč avtorja neposredno uporabljata za označevanje nadzora nad materialnimi viri življenja in reprodukcije, kot to izvajajo globalne finančne institucije (IMF, WTO, WB itd.). Njihove odločitve pa neposredno vplivajo na vsakdanje življenje vseh populacij na svetu. Drugi vidik biomoči je izpostavljen na primeru svetovnih podjetij, ki ne le, da proizvajajo blago, ampak tudi družbene odnose, potrebe, načine uporabe teles(a) in razuma oziroma "producirajo producente". Tretji vidik biomoči predstavlja spektakel, ki skozi virtualni prostor združuje vse obstoječe subjektivitete ter organizira svet in njegove strukture moči. Zadnji in v določenem smislu temeljni vidik biomoči pa je uporaba sile, ki je v novem globalnem kontekstu delegirana edini preostali supersili. Glede tega Hardt in Negri pišeta o treh Rimih novega imperija: Washington, ki

predstavlja silo; New York, kjer se koncentrirajo denar in imperialna podjetja, in Los Angeles, ki je že tako sinonim za spektakel. V tem okviru je potrebno razumeti, da ZDA, navkljub svojemu privilegiranemu položaju, podobno kot vse druge nacionalne države, niso in ne morejo biti središče imperialnega nadzora. Z drugimi besedami, sodobni imperij ni le oblika ameriškega imperializma. Nacionalne države se namreč v tem okviru razporejajo kot filtri (transmisijske institucije) med institucijami imperija, globalnimi podjetji in množicami. Tako postaja vse pomembnejša tudi vloga novih akterjev: množičnih medijev in tistih nevladnih organizacij (Amnesty International, Zdravniki brez meja, Oxfam itd.), ki pridobijo uradni status v odločevalski strukturi imperija. Obenem avtorja poskušata dokazati, kako se ideologija svobodnega trga na eni strani znebi nacionalnega konteksta, hkrati pa se popolnoma odpira vsem mogočim etničnim skupinam, religijam, navadam in kulturam. V imperiju so vsi dobrodošli, seveda pod pogojem, da sprejmejo položaj, ki jim je namenjen. Vse skupine/skupnosti, tudi tiste najmanjše, postanejo potencialna marketinška tarča. Multietničnost in multikulturalnost sta tako ključ do uspeha imperialnih podjetij in postmodernih družb. Še enkrat več je jasno videti sposobnost kapitalističnega sistema, da si prisvoji svobodno delovanje množic.

Po interpretativnemu ključu, ki nam ga ponuja Empire, je nova struktura moči v imperiju posledica boja množic. Od 60-ih let dalje se družbena gibanja (feministke, študenti, brezposelni, aktivisti za državljanske pravice itd.) ne bojujejo več za vzpostavitev svoje države, kot so to počela tradicionalna delavska gibanja, temveč za popolnoma specifične biopolitične zahteve. Istočasno se razvija tudi močan fenomen, ko izginja navezanost na in pomen dela in na vnaprej konstituirane vloge družbene delitve dela. Tovrstne biopolitične zahteve ne morejo biti več potisnjene v sistemske mreže vseobsegajočih ideologij niti v nespremenljivo družbeno tvorbo. Kapitalistični odgovor na te zahteve je ponovno usmerjen v ohranitev organov množice: uničenje tradicionalnega delavskega razreda, segmentacija trga delo-

vne sile, fleksibilnost, partikularizem, dinamičnost in globalizacija. Takšen razvoj dogodkov je pomenil tudi konec komunističnega gibanja v starem pojmovanju; še posebej kot partijske ali sindikalne strukture, usmerjene predvsem v predstavljanje interesov mase tovarniških delavcev. Obenem pa je to pripeljalo do novih oblik komunističnega gibanja; njihov pojav lahko razumemo, če analiziramo današnjo realno sestavo proletariata.

Hardt in Negri ugotavljata, da je bila v industrijski družbi tovarna prizorišče konfliktov. V sodobnem svetu pa se ti reproducirajo in pojavljajo povsod, saj se mreže produktivnega dela - mreže komunikacije in znanja - raztezajo v vsak delček družbe, kamor jim sledi tudi biomoč. No, avtorja ne pravita, da je industrijsko delo izginilo, saj po njunem, če je modernizacija pomenila industrializacijo, postmodernizacija pomeni informatizacijo. Industrializacija pa vendar ni prinesla popolnega izginotja kmetijstva, saj je bil cilj le industrializacija kmetijstva. V tem smislu tudi informatizacija in storitve ne pomenijo konec industrije, saj informatizacija nudi storitve industriji. Nove oblike dela, ki postanejo aktualne v imperiju so po analizi avtorjev tri: informatizirano industrijsko delo, delo v storitvenih dejavnosti, katerega produkti so nematerialni, in prostovoljno delo. Vse tri modele dela v postindustrijski družbi združuje sodelovanje oziroma družbena komunikacija. To tudi pomeni, da postaja merjenje dela prek tradicionalne individualne mezde vedno težje. To pa je tudi materialna osnova za zahtevanje državljanske rente, kar knjiga prav tako predlaga. Pri tem pa avtorja ne pravita, da smo priča nekakšni novi avantgardi nematerialnega dela. Nematerialno delo je kategorija, ki se prek ekonomije na različne načine razteza po vseh vrstah dela. Vprašanje politične organizacije delavske subjektivitete danes po mnenju avtorjev ostaja povsem odprto in ga je potrebno razrešiti v praksi.

“Deleuze in Guatari pravita, da bi morali globalizacijo pospeševati in ne zavreti” (Empire). Argumentacija, ki se bo številnim zdela čudna, dejansko pa se avtorja zavzema za drugačno globalizacijo. Problem je namreč v takšni globalizaciji, kot jo pozna-

mo, torej kapitalistični globalizaciji - imperiju. Po malem smo vsi žrtve imperija, kar pa ne omejuje naše moči. Potrebna je nova, drugačna globalizacija, ki ne bo pripeljala do (in poglabljala) delitve med blaginjo in revščino, med močjo in pomanjkanjem moči. Takšen sklep se predvsem naslanja na idejo, da bi sistemu suverenosti vsilili zasledovanje inovacij. Če se tovarna modernizira nima pravega smisla braniti delovno mesto, ampak gre zahtevati državljansko rento, ki jo delo ustvarja. Če pride do uresničitve globalizacije, ni mogoče kot alternativo ponuditi vrnitev k nacionalni državi, ampak je treba zahtevati ostvaritev univerzalne skupnosti, svobodo gibanja in enake pravice za vse. Po Hardtu in Negriju je prav zahteva po svobodi gibanja tista, ki lahko zruši imperiale mehanizme ohranjanja, ki hočejo vsem vsiliti prostor in kraj njihove eksistence in produkcije. Druga zahteva formulirana v knjigi je univerzalna državljanska renta kot oblika dohodka, prilagojena kolektivnemu in družbenemu delu. Empire pa postavlja tudi tretjo zahtevo, in sicer pravico do ponovne prisvojitve produkcijskih sredstev in tiste komunikacije, ki jo proizvajata družbeno telo kot celota. Razumemo lahko, da je moč prav skozi idejo pravice do ponovne prisvojitve braniti in razvijati projekte, ki jih ni mogoče podvreči logiki trga in copyrighta (kot v primeru Linuxa).

Avtorja Empirea v središče teh zahtev postavljata mehanizem, ki ga imenujeta posse. Izraz se nanaša na humanistično in razsvetljsko trojnost/triado esse-nosse-posse (biti-vedeti-imeti moč) in terminologijo hip-hop glasbe ter ameriškega divjega zahoda, kjer pomeni skupino, gang. Pri tem pa je potrebna določena tenkočutnost, saj posse še ni organizacija, ampak ontološki dejavnik (moč), ki išče svojo organizacijo (in sam način organiziranja), in to lahko najde na določenem praktičnem terenu. Posse tako predstavlja politično avtonomijo in produkcijske aktivnosti množice, v kateri dobijo središčno funkcijo in pomen telesa, ki so aktivna (se aktivirajo) v biopolitičnem smislu. Telesa, ki hočejo odločiti o svojem prehranjevanju, o svoji reprodukciji, o svojih čustvih in eksistenci. Torej telesa, ki se lahko postavijo kot verige ali zidovi, kot smo

jih že videli v prizorih iz Seattla in Prage. V teh primerih gre najbrž za prvi praktični politični eksperiment novih oblik organizacije nasproti imperija, ki obenem pozitivno nakazujejo na alternativno obliko globalizacije.

Zvonko BERGANT

Roman Kuhar

Mi, drugi. Oblikovanje in razkritje homoseksualne identitete

Založba ŠKUC, Ljubljana 2001, str. 227, 4.340 SIT (ISBN 961-6085-31-X)

Delo Romana Kuharja o homoseksualnosti in lezbilstvu je interdisciplinarno zasnovano, saj ga sestavljata dva dela: zgodovinski ter sociološki in socialnopsihološki. V prvem delu avtor naprej kronološko predstavlja razmerje do homoseksualnosti v različnih zgodovinskih okoljih od prvih civilizacij dalje. Pri tem naglašajo - upoštevajoč dejstvo, da v starem grškem okolju pojma homoseksualnosti ni možno razumeti v današnjem pomenu besede - njegovo neproblematičnost v razmerju med (mladim, pasivnim) eromenom in (starejšim, aktivnim) erastom, ne pa tudi med dvema aktivnima moškima: "Odgovor na zastavljeno dilemo leži v cilju podrejanja eromena erastu, ki je bil, če je imel ambicije biti toleriran, pridobitev različnih vrlin, ne pa razmerje samo" (str. 18). Kar zadeva lezbilstvo v tej kulturi, poudarja avtor, da o njem obstaja manj virov in informacij; enako pa velja za ostala obdobja. S pojavom stoicizma in krščanstva omenjena strpnost izginja, saj prevladajo moralna in religijska določila o tem, kaj je prav in kaj ne. Pri tem Kuhar pravilno opozarja: "Cerkev ni nasprotovala homoseksualnosti zgolj zaradi njene "deviantnosti" in "nenaravnosti", pač pa predvsem zato, ker je kot nereproduktivna spolna oblika zadovoljevala zgolj telesno strast in prinašala telesno zadovoljstvo. Obsodba homoseksualnosti je tako del splošnega obsojanja mesenega zadovoljstva in nereproduktivnih spolnih odnosov" (str. 38).